

УДК 310.101.2

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ВНЕСОК М.І. ТУГАН-БАРАНОВСЬКОГО

Колодій С.К.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, Сімферополь, Україна
E-mail: kolodii_sergei@list.ru

В статті досліджуються питання формування і розвитку інституціональної теорії в Україні. Автор вивчає теоретичний внесок українського вченого-економіста М.І. Туган-Барановського в інституційні теорії кооперації, соціального розподілу, господарської кон'юнктури.

Ключові слова: інституціоналізм, теорія кооперації, теорія соціального розподілу, економічне прогнозування, теорія господарської кон'юнктури.

ВСТУП. Економісти-теоретики сьогодення все більш уваги приділяють інституціоналізму. Це пояснюється тим, що саме за допомогою його категорій можна описати й осмислити ті явища економічного життя, які не піддаються методам аналізу традиційної економічної теорії. Наприкінці ХХ століття НТП настільки змінив суспільне життя та структуру економіки, що це потребувало розробки нової економічної теорії. Наразі нею може вважатися нова інституціональна теорія. Крім того, саме теорія нового інституціоналізму дає можливість визначити стратегію трансформації країн колишнього соціалістичного табору, до яких належить і Україна.

Перед тим як говорити про новий інституціоналізм, треба зазирнути в його минуле. Особливості розвитку економічної теорії, в цілому, та інституціоналізму зокрема, в Україні визначались насамперед її соціально-економічним становищем: належністю частини її земель Австро-Угорщині та Російській імперії. Економічна теорія інституціоналізму була своєрідним засобом економічної самооборони населення. В працях представників Київської школи політекономії доволі чітко окреслені поняття, якими оперує інституціоналізм.

Теорія і практика інституціоналізму в Україні були пов'язані з кооперативним рухом. Досить чітко положення інституціоналізму сформульовані у науковій спадщині видатного українського вченого-економіста М. Туган-Барановського. В своїх працях він порушував різні соціально-економічні питання, що не втратили своєї значущості й сьогодні; використовував такі методи дослідження, які є провідними у теоретиків інституціонального напрямку економічної теорії.

В умовах сучасної економіки України дослідження теоретичних положень концепції М.І. Туган-Барановського, як ідеолога української економічної думки й споборника української державності, набуває особливого значення та актуальності. Саме на його творчості ми і зупинимось в цій роботі.

Метою дослідження є висвітлення цінності спадщини М.І. Туган-Барановського для розвитку української інституціональної теорії.

Завдання дослідження:

розкриття ролі теорії кооперації М. Туган-Барановського в формуванні інституціоналізму;

опис різноманітності поглядів та творчих ідей М.І. Туган-Барановського, які можна віднести до скарбниці економічної теорії та інституціоналізму зокрема;

доведення актуальності новаторських ідей М.І. Туган-Барановського з позиції розв'язання сучасних соціально-економічних проблем.

Методологічною основою написання статті є роботи провідних вітчизняних та закордонних економістів з аналізу української економічної думки, оригінальних робіт М.І. Туган-Барановського, в процесі дослідження яких використовувався системний підхід та аналіз [1-3].

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

М.І. Туган-Барановський – фундатор теорії криз та економічної кон'юнктури. Цим проблемам була присвячена його магістерська дисертація, побудована на матеріалах економічних криз Англії XIX ст. [4]. У дисертації визначився принципово новий погляд на теорію ринків, циклічний характер економічної кон'юнктури, причини економічних криз. Метою дослідження М.І. Туган-Барановського було вивчення «найзагадковішого явища господарського життя, ще не з'ясованого наукою, а саме, періодичних промислових криз, іманентно притаманних капіталістичному устрою» [4, с.10]. Багато економістів намагалися розкрити причини появи криз, але саме М.І. Туган-Барановський дав наукову інтерпретацію причинно-наслідкових зв'язків циклічного характеру капіталістичного відтворення, розкрив його перспективи, аргументував методологічні основи прогнозування ринкової кон'юнктури.

Вивчення й зіставлення фактів економічної кон'юнктури переконали вченого в тому, що криза залежить не лише від випадкових особливостей історичного етапу розвитку, але й від постійно діючих загальних причин, притаманних сучасному культурно-економічному устрою. Проблема криз, за його думкою, може бути розв'язана тільки на основі правильної теорії ринку. Таким чином, він дістав висновку, що економічні кризи не можна розглядати у відриві від функціонування ринку, тому друга частина його праці присвячена теорії ринку.

Цікаво зазначити, що досліджуючи об'єктивні закономірності економічної кон'юнктури, вивчаючи можливості втручання в неї людини, використовуючи виверені самим М.І. Туган-Барановським індикатори фаз циклу, він одним з перших у світі здійснив прогнозування економічного розвитку й досить вдале. У книзі “Російська фабрика” (1898р.) він зробив висновок, що Росія наближається до промислової кризи, і криза дійсно відбулася в гострій формі у кінці 1899 року. У німецькому виданні “Промислових криз” він висловив думку, що Німеччина наближається до промислової кризи; криза дійсно мала місце. Так само була передбачена криза в США у 1907 році.

Слід зауважити, що в книзі “Промислові кризи” М.І. Туган-Барановський зробив спеціальний аналіз динаміки стану робітничого класу в умовах капіталізму і під впливом його циклічного розвитку. Його дослідження не тільки не підтвердило, але ще й заперечило сформоване у марксизмі поч. XX ст. положення про неминуче озлидніння пролетаріату в умовах капіталізму. М.І. Туган-Барановський був в той час майже не єдиним дослідником циклів і кон'юнктури, який звернув увагу на їх,

так би мовити, соціальну складову. Зроблене вченим дослідження місця і ролі профспілок та інших громадських організацій в розвиненій ринковій економіці – очевидне свідчення пошуку якоїсь соціальної моделі, деяких методів соціальної орієнтації капіталістичної економіки, пошуку, який був продовжений в наступних його роботах.

При розгляді економічних криз Туган-Барановський вдало поєднував теоретичні політекономічні знання з історією народного господарства та історією світової економічної думки. Це забезпечило вченому можливість всебічно аргументувати свої погляди. Саме цей метод – історичний підхід, є одним з провідних методів інституціонального аналізу.

Оцінюючи значення розробленої М.І. Туган-Барановським теорії кон'юнктури необхідно зазначити, що ця теорія вплинула на розвиток усіх напрямків економічної науки ХХ ст., її установками плідно користувалися практики для регулювання процесів у різних господарських системах, включаючи і планово-директивну, вона стала фундаментом, на якому будувалися перші теорії економічного зростання та концепції державного регулювання економіки.

Розробка теорії кооперації – ще одна блискуча сторінка наукової спадщини М.І. Туган-Барановського, також дозволяє віднести його до ланки розробників інституціональної теорії. Він перший серед інших економістів звернув увагу на особливу роль кооперації як форми господарювання. Його книга “Соціальні основи кооперації (1916р.) стала одним з перших політико-економічних досліджень теорії та практики кооперативного руху в світі. Це фундаментальна праця, в якій проаналізовано і узагальнено досвід світового кооперативного руху, глибоко вивчено закладені в ньому ідеї, визначено шляхи розвитку кооперації, як перехідної форми від капіталізму до соціалізму. Як продукт свідомої творчості, спрямованої на перетворення існуючого ладу, кооперація з'явилася в результаті впливу на капіталістичне суспільство соціалістичного ідеалу [5].

Учений-економіст зазначав, що в сучасному житті існує форма організації праці, яка більш за все відповідає ідеалу вільного розвитку людини. До вільної господарської організації М.І. Туган-Барановський зараховував, більшою або меншою мірою, всю галузь кооперації. Він вважав, що така система організації володіє великими можливостями для підвищення продуктивності праці порівняно з іншими системами організації господарства. Що ж таке кооператив? “Кооператив – пише М.І. Туган-Барановський – є таке господарське підприємство кількох добровільно об'єднаних осіб, яке має своєю метою не отримання зиску на витрачений капітал, але доставляння його співчленам, завдяки загальному веденню господарства, яких-небудь вигод іншого роду”.[5, с.95]

Аналіз кооперації М.І. Туган-Барановський кожний раз починає ніби з самої “поверхні” – з ідеалів і прагнень учасників кооперативного руху. Згодом, розглядаючи різні теоретичні концепції він знаходить за ними специфічні класові інтереси, а потім уже підходить і до чисто об'єктивних тенденцій розвитку кооперації різних типів. Саме такий порядок дослідження, що дозволяє поступово переходити від більш явного до більш прихованого, шукати об'єктивні закономірності, не відриваючись від суб'єктивно-об'єктивних і навіть суб'єктивних

форм їх проявлення, є найкращою профілактикою проти схоластики. Подібного роду дослідження сучасної кооперації могло б мати велике значення не тільки з наукової, але із практичної точки зору.

Вчений переконливо доводить, що розуміння кооперації як можливої форми суспільно-економічної організації трудящих, спрямованої на захист їх економічних інтересів господарськими методами, пов'язане з розвитком капіталістичної стадії виробництва та економічних відносин капіталізму.

Розглядаючи еволюцію суспільства, вчений обґрунтував необхідність перехідного часу від капіталізму до соціалізму, назвав цей час “державним капіталізмом”. До основних елементів нового устрою М.І. Туган-Барановський відносив нові форми господарства – муніципальний соціалізм, робітничі спілки (синдикалізм) і головне, – кооперацію. Вільні засади кооперації є альтернативою грубим та насильницьким засадам колективізму.

Особливе значення мав виконаний М.І. Туган-Барановським аналіз сутності і ролі сільськогосподарської кооперації. Цей аналіз базувався на загальноновизнаних на той час економічною наукою висновках щодо характеру еволюції селянського господарства. Вчений наголошував на значенні об'єднання кооперативів у спілки. Добробут кожного окремого члена цієї організації значною мірою залежить від успішної роботи всієї кооперативної системи і завдяки цьому господарство селянина втрачає свій попередній індивідуалістичний характер [6].

Однак, розвиваючи це положення, вчений роз'яснював, що хоч кооперація й знищує відокремленість між дрібними господарями, проте вона не перетворює селянське виробництво в якусь іншу форму: господарство селянина лишається дрібним, окремим селянським господарством на чолі з самостійним господарем, що веде його на свій ризик.

У зв'язку зі змінами, які відбулися у сільському господарстві України сьогодні, важливо відновити кооперативний рух у цій галузі. Існують об'єктивні передумови розвитку молочного господарської кооперації на Галичині, де ще в 20-х роках ХХ століття функціонувала “Маслоспілка”, що об'єднувала дрібні молочні пункти у великі кооперативні підприємства. Подібні об'єднання, у минулому, і зараз можуть сприяти поліпшенню якості продукції, формуванню колективів кваліфікованих фахівців, збору коштів на механізацію.

Кооперативна організація повинна сприяти налагодженню зв'язків села з містом, виробника з переробником і торгівлею, задовольнити економічні інтереси всіх учасників ринку.

Найважливішою метою функціонування кооперативної організації повинно бути служіння інтересам народу. Тільки таким чином можна заслужити довіру людей та міцно затвердитись у ринковому середовищі. М.І. Туган-Барановський важливою умовою успішного функціонування будь-якої форми кооперації вважав особисту зацікавленість її членів у досягненні високих економічних результатів. Але при цьому, підкреслює він, охорона особистих інтересів членів кооперативів повинна обов'язково поєднуватися із загальними інтересами. “Не чистий егоїзм та не чистий альтруїзм, - зазначає автор, - а солідарність інтересів – ось духовна основа кооперації” [5, с.102]. Можна багато писати про теоретичний спадок М.І. Туган-

Барановського в галузі кооперації. Важливо одне – твір “Соціальні основи кооперації” – скарб ідей цілого століття, актуальних і зараз.

Підкреслює різнобічність спадщини Туган-Барановського і соціальна теорія розподілу, основи якої були закладені в 1890 році у праці «Вчення про граничну корисність». Наприкінці 19 ст. вчений опублікував низку праць, в яких надавав великого значення психологічним і соціальним чинникам економічного росту, і, виходячи з цього, він заперечував однобічне трактування людських потреб, інтересів та мотивацій.

Особливе значення у розвитку суспільства Туган-Барановський надавав релігії та почуттю національної гідності. «Національність, - твердив він, - часто являє собою крайню межу для симпатичних почуттів сучасної людини» [7, с.9]. Також вчений заявляв, що «релігія завжди була і залишається до нинішнього часу одною із наймогутніших історичних сил» [7, с.17].

Туган-Барановський вважав, що немає жодної потреби, задоволенню якої не служило б господарство. З цього погляду він критикував ортодоксальних марксистів за звужене розуміння мотивів нагромадження капіталу. Важливішим стимулюючим мотивом капіталу є честолюбство, вважав учений. В своїх працях він багато уваги приділяв ролі психологічних мотивів у господарській діяльності, економічному суперництву, тобто питанням, які не були характерними для традиційної політекономії і підкреслювали обмеженість матеріалізму.

ВИСНОВКИ

Таким чином, методологія досліджень, яку використовує у своїх працях М.І. Туган-Барановський набагато ширше методів аналізу так званих «легальних марксистів» та маржина листів. Детальний аналіз його праць дозволяє нам віднести його до представників інституціональної теорії. У теоретичному арсеналі інституціоналістів знаходяться і соціологія, і психологія, і культура, і історія, і все це використовував Туган-Барановський у своїх дослідженнях.

Наукова спадщина М.І. Туган-Барановського багата й різноманітна. Саме новаторські здобутки вчених рівня М.І. Туган-Барановського сприяли подоланню відриву російської та української економічної теорії від західноєвропейської, оскільки містили теоретичні розвідки, які набагато випереджали свій час. Одна з найхарактерніших рис Михайла Івановича – прагнення відкликатися на всі животрепетні, найбільш актуальні проблеми, які ставило перед економічною наукою життя, і, звичайно перш за все українська та російська дійсність. Саме в практичній орієнтованості полягає найбільша цінність економічного вчення М.І. Туган-Барановського.

Звернення сьогодні до спадщини М.І. Туган-Барановського може допомогти вітчизняній економічній науці знайти власний вектор теоретичного розвитку, спрямований на синхронізацію з визначальними науковими тенденціями та парадигмальними зрушеннями світової науки і водночас скоригований національною своєрідністю і специфікою. Саме тому нове серйозне історико-економічне дослідження української економічної думки варте уваги фахівців-економістів і всіх, хто цікавиться проблемами розвитку світової та вітчизняної

економічної теорії. Один з найважливіших уроків, які дає нам кожна чергова зустріч зі скарбницею історії економічної науки, передусім її вітчизняної складової, є щоразу краще усвідомлення того, що плідна діяльність кожного наступного покоління вчених повинна спиратися на могутній фундамент інтелектуальної спадщини попередників. Це має стати застереженням від повторення помилок минулого, запорукою висхідного теоретичного розвитку, могутнім імпульсом для нових наукових звершень.

Список літератури

1. Горкіна А.П. М.І. Туган-Барановський в економічній теорії та історії / А.П. Горкіна. – К.: ІЕ НАН України, 2001. – 268 с.
2. Злупко С. Михайло Туган-Барановський. Український економіст світової слави / С. Злупко. – Львів, 1993. – 192 с.
3. Злупко С.М. Теорія грошей М.І. Туган-Барановського та її вплив на монетаризм ХХ століття / С.М. Злупко, О.В. Гришина // Фінанси України. – 1999. – № 8. – С. 99-113.
4. Туган-Барановський М.І. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов / М.И. Туган-Барановский. – Пг., 1923. – 466 с.
5. Туган-Барановський М.І. Соціальні основи кооперації / М.І. Туган-Барановський. предисл., комент.: Л. А. Булочникова, Г. Н. Сорвина, Т. П. Субботина. – М.: Экономика, 1989. – 496 с.
6. Туган-Барановський М.І. Кооперація, її природа та мета / М.І. Туган-Барановський. – Львів, 1936. – 35 с.
7. Туган-Барановський М.І. Психологічні фактори соціального розвитку / М.І. Туган-Барановський // Мир божий. – 1904. – Август. – 22 с.

Колодій С.К. Особенности формирования и развития институционализма в Украине: теоретический вклад М.И. Туган-Барановского / С.К. Колодій // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия: Экономика и управление. – 2011. – Т. 24 (63). № 1. – С. 92-97.

В статье изучаются вопросы формирования и развития институциональной теории в Украине, а именно выявление характеристик, присущих институционализму, в творческом наследии выдающегося украинского ученого-экономиста М.И. Туган-Барановского.

Ключевые слова: институционализм, теория кооперации, теория социального распределения, экономическое прогнозирование, теория хозяйственной конъюнктуры.

Kolodiy S.Yu. Features of forming and development of institutional economic theory in Ukraine: theoretical heritage of M.I. Tugan-Baranovskiy/ S.Yu. Kolodiy // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. – Series: Economy and Management. – 2011. - Vol. 24 (63), № 1. – P. 92-97

This paper investigates the problem of forming and development of institutional economic theory in Ukraine. Author studies theoretical heritage of M.I. Tugan-Baranovskiy in institutional theory of cooperation, social distribution and economic conditions.

Keywords: institutional economic theory, cooperation theory, social distribution theory, economic forecasting, economic conditions theory.

Статья поступила в редакцию 20. 12. 2010 г.